

Zuzanna BORCZ

Uniwersytet Przyrodniczy
Instytut Architektury Krajobrazu
Wrocław, Polska
e-mail: borcz@aquar.wroc.pl

ROZWÓJ PRZESTRZENNY WSI O TRADYCJACH MIEJSKICH

słowa kluczowe: krajobrazy wiejskie, tradycje miejskie, rozwój przestrzenny

WPROWADZENIE

Szereg wsi dolnośląskich wywodzi się z osiedli miejskich, które na przestrzeni lat przeżywały swoje okresy rozwoju, stagnacji, niekiedy ponownego rozkwitu, a wreszcie utraty praw miejskich. Każda z tych miejscowości ma swoją historię i specyfikę, co zadecydowało o ich upadku lub rozwoju. Obecnie ich losy zależne są od wielu okoliczności, między innymi od położenia względem większych ośrodków miejskich, niektóre pełnią rolę miejscowości satelitarnych, inne dążą do odzyskania praw miejskich. W zasadzie charakteryzują się układem urbanistycznym, który przetrwał w postaci niewielkiego rynku, uliczek rozchodzących się prostopadle, z zabudową w miarę zwartą i niską. Obecnie miejscowości te często są siedzibą władz gminy, szkoły ponadpodstawowej, kilku sklepów i zakładów usługowych.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA BADANYCH JEDNOSTEK

Prowadzone badania na etapie ogólnym obejmują zestawienia miejscowości, które niegdyś utraciły prawa miejskie, z podziałem na kilka grup pod kątem ich obecnego miejsca w hierarchii sieci osadniczej. Wyróżnić można zatem następujące typy miejscowości:

- włączone w obręb sąsiedniego miasta
- z odzyskanym statusem miasta
- wsie - siedziby władz gminy, niejednokrotnie dążące do odzyskania praw miejskich
- wsie utrzymujące się na stałym, dość niskim szczeblu hierarchii sieci.

Istotnym, choć nie jedynym, wyróżnikiem świadczącym o rozwoju danej miejscowości jest zmieniająca się na przestrzeni lat liczba mieszkańców. Jej wzrost świadczy o możliwości tworzenia nowych miejsc pracy, o wznoszonych domach mieszkalnych, a nawet całych osiedlach.

Prześledzenie dziejów każdej spośród ponad 30 wsi dolnośląskich o tradycjach miejskich daje ogólny obraz ich losów. Rozwój tych dawnych miasteczek wiązał się często z rzemiosłem, tkactwem, z położeniem na szlakach handlowych, z zakładanymi kopalniami, z budową twierdz i innymi czynnikami. Do regresu przyczyniały

Tab. 1. Zestawienie badanych wsi o urbanistycznej tradycji.

Tab. 1. Specification of investigation villages with urban tradition.

Lp N°	Nazwa wsi Name of village	Nazwy sprzed 1945 r. Name before 1945	Prawa miejskie uzyskanie / utrata Civic rights obtained / lost	Zachowany układ urbanistyczny: rynek / ratusz / ulice Remained urban system: market square / town hall / streets
1	Bolesławów	Wilhelmsthal	1581/1892	+ / - / +
2	Borów	Markt Bohrau	1292/1866	-
3	Chełmsko Śląskie	Schömberg	1289/1945	+ / - / +
4	Chobienia	Köben	1238/1945	+ / - / +
5	Cieszków	Freyhau	1489/1841	+ / - / +
6	Czernina	Lesten	k. XVI w./1945	-
7	Dobromierz	Hohenfriedenberg	1289/1945	+ / + / +
8	Dobroszyce	Juliusburg	1663/1945	+ / - / +
9	Kostomłoty	Kostenblut	1241, 1692	-
10	Lewin Kłodzki	Hummelstadt	1401/1945	+ / + / +
11	Lubiąż	Leubus	1249/1844	-
12	Miedzianka	Kupperberg	1519/1945	-
13	Pobiedna	Wigandsthal	1667/1815	-
14	Rudna	Raudten	1339/1945	+ / + / +
15	Srebrna Góra	Silberberg	1536/1945	++ / - / +
16	Strupina	Stroppen	1446/1945	+ / - / -
17	Sulików	Schönberg	1268/1945	+ / - / +
18	Sułów	Sulau	1441/1945	+ / - / +
19	Uraz	Auras	1288/1945	+ / - / +
20	Wińsko	Winzig	1285/1945	-
21	Złotniki Lubańskie	Goldentraum	1677/1834	+ / + / +

Źródło: opracowanie własne.

Source: own compilation.

się liczne wojny, pożary, wyczerpanie się zasobów naturalnych, decyzje administracyjne i polityczne. W większości przypadków zachował się w nich układ urbanistyczny, w skład którego wchodzi wyraźnie wyodrębniony rynek i rozchodzące się

z niego uliczki. Pierzeje rynku i ulic miały niegdyś zwartą zabudowę, dzisiaj widoczne są przerwy między budynkami, po zniszczeniach wojennych i wyburzeniach na skutek złego stanu technicznego i braku zapobiegawczych remontów, jak również w wyniku niedostosowania starych budynków do nowych potrzeb. Zestawienie omawianych miejscowości w granicach województwa dolnośląskiego obejmuje te spośród nich, które stanowią samodzielne wiejskie jednostki w sieci osadniczej (Borc, 1999).

ROZWÓJ PRZESTRZENNY WSI O TRADYCJACH MIEJSKICH, PRZYKŁADY

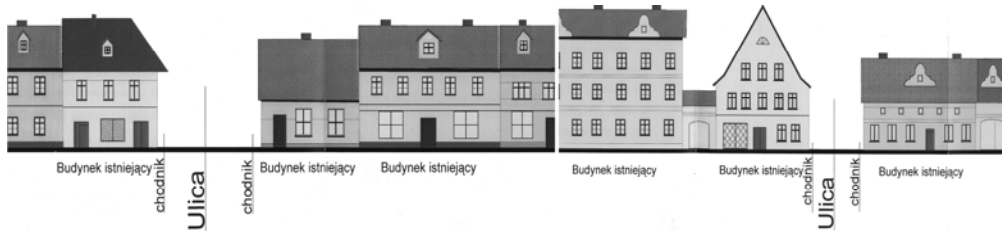
W wielu wsiach o rodowodzie miejskim pojawia się nowa zabudowa mieszkaniowa, przeważnie jednorodzinna, która nie wiąże się z dawnym układem urbanistycznym. Powstają zatem nowe osiedla, a raczej zespoły domów na obrzeżu pierwotnej miejscowości, a dawny rynecek pozostaje zaniedbany, prawie na uboczu. Zdecydowany rozwój przestrzenny poszczególnych jednostek osadniczych obserwuje się w strefie bezpośredniego wpływu dużego miasta, w omawianym terenie – Wrocławia. Wymienić można kilka byłych miasteczek, w których widoczne są zmiany przestrzenne; są to: Uraz, Dobroszyce, Strupnia, Syców, Cieszków i inne, położone nieco dalej (Zaniewska, 1998).

Charakterystycznym przykładem takiej wsi są Dobroszyce, założone w 1663 r. jako osada na prawach miejskich (Juliusburg), obok starej trzynastowiecznej wsi Treszkin, pierwotnej Dobreschiczi od nazwy rzeki Dobrej. Obie miejscowości niebawem połączyły się tworząc miasteczko. W wieku XVII i XVIII był to prężny ośrodek tkacki i szewski, z ważniejszych budowli powstał wówczas ratusz, zbór ewangelicki, a dawny kasztel przekształcony został na barokowy pałac. Dobroszyce utraciły prawa miejskie w 1928 r. Obecnie na obrzeżu wsi wyznaczone są nowe tereny pod inwestycje przemysłowe, sąsiadujące z już zajętymi przez firmy. Równocześnie rozwija się budownictwo mieszkaniowe na terenach objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Rynek i sąsiadujące z nim uliczki objęte są strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej, pierzeje wymagają uzupełnień w zabudowie, rewitalizacji istniejących domów, a także stałej konserwacji, podobnie jak nawierzchnie i mała architektura.

Władze gminy Dobroszyce przygotowane są na rozwój miejscowości, a dzięki przeznaczeniu gruntów pod inwestycje mają duże szanse na powodzenie i ewentualne odzyskanie statusu miejskiego. Obecnie Dobroszyce liczą 2450 mieszkańców, w połowie XIX w. miały 1577, a w 1988 – 1881, są siedzibą władz gminy.

Innym przykładem jest wieś Strupina, wymieniana jako osada w XIII w., a jako miasto w XV w. Lata jej rozwoju przypadają na XVIII i XIX stulecie, wówczas wzrastała liczba jej mieszkańców, rozwijało się rzemiosło, wzniesiono duży budynek szkoły i w 1860 r. i neogotycki kościół, górujący do dziś nad okolicą. Urbanistyczny układ obecnie jest mało widoczny, zachował się wprawdzie pośrodku miejscowości plac

rynkowy, zabudowa pierzei jednak prawie cała uległa pożarom. Pozostały obsadzenia lipami wokół kościoła i częściowo rząd kasztanowców w rynku. Nowe budownictwo jednorodzinne rozwija się poza starym centrum wzdłuż dróg wylotowych, głównie w kierunku sąsiedniej dużej wsi Skokowej. Powoli nowe osiedla z obydwu miejscowości zaczynają łączyć się zacierając urbanistyczne tradycje Strupiny. Najwyższą liczbę mieszkańców odnotowano w 1845 r., gdy wynosiła – 778 osób, z upływem lat liczba ta malała, z początkiem XX w. wynosiła 650, w okresie ostatnich 20 lat utrzymuje się na jednakowym, dość niskim poziomie i waha się od 449 do 462.

Ryc. 1. Pierzeje rynku w Dobroszycach. *Źródło: opracowanie własne.*

Fig. 1. The frontages of the market square of Dobroszyce village. *Source: own compilation.*

Do byłych miasteczek, położonych najbliżej Wrocławia, zaledwie 10 km od granicy miasta, należy Uraz. Leży nad Odrą i z rzeką wiązą się jego dzieje, niegdyś był tu zamek, obecnie pozostały malownicze ruiny, które zostały wykupione i częściowo zabezpieczone. Zamek strzegł niegdyś przeprawy przez Odrę, otoczony był fosą a obok działał prom i przystań dla łodzi.

Obecnie pojawiły się propozycje urządzenia przystani dla kajaków i łodzi, a tym samym powiązania Urazu szlakami rowerowymi i wodnymi z Wrocławiem i dalej z miastem powiatowym Brzegiem Dolnym. Sprzyja temu przedsięwzięciu piękna okolica, przybrzeżna przyroda nadodrzańska, m.in. chronione siedliska konwalii.

Fot. 1. Ulica wiodąca do zamku w Urazie.
(fot. Z. Borcz).

Photo 1. The street to the castle in Uraz village
(photo by Z. Borcz).

Od kilku lat działa prywatna przystań rzeczna zwana oficjalnie Port Uraz (Kosiński, 2000).

W miejscowości zachowała się zwarta zabudowa pierzei ulic i kilka obiektów świadczących o starej miejskiej zabudowie. W Urazie rozwija się budownictwo jednorodzinne, osiedla są jednak zdecydowanie odsunięte od Odry, ze względu na doświadczenia sprzed kilku lat, gdy miejscowość poniosła duże straty w czasie powodzi w 1997 r. Wzniesiona po powodzi

Fot. 2. Przystań rzeczna w Urazie (fot. Z. Borcz).
Photo 2. The river port in Uraz (photo by Z. Borcz).

nowa szkoła znalazła się na obrzeżu jednorodzinnej zabudowy, „wyznaczając” w pewnym sensie nowe kierunki rozwoju miejscowości. W Urazie przewidziana jest budowa nowej drogi, która pozwoli na lepsze połączenie z Wrocławiem omijając dawne centrum. Liczba mieszkańców Urazu w połowie XIX w. wynosiła 976, z początkiem XX w. osiągnęła najwyższą liczbę 1345, po II wojnie światowej spadła i obecnie wynosi 900 osób.

Należałoby wymienić jeszcze co najmniej dwie miejscowości o dobrze zachowanym układzie urbanistycznym a położone w rejonie Milicza, są to Cieszków i Sułów. Oba te były miasteczka rozwijają się dość dobrze i w zasadzie nie straciły charakteru miejskiego, pomimo tego, że właśnie one stosunkowo niedługo posiadały prawa miejskie.

Cieszków znany był w XIII w. jako osada targowa, w następnych latach kilkakrotnie zmieniał właścicieli. Przez kilka lat (1745 – 1779) stanowił własność księżnej Katarzyny Ludwiki, córki Jana Sapiehy, hetmana wielkiego litewskiego.

W Cieszkowie zachował się układ urbanistyczny, rynek obsadzony lipami, kilka

Fot. 3. Rynek w Cieszkowie (fot. Z. Borcz).
Photo 3. The market square in Cieszków.
 (photo by Z. Borcz).

uliczek o zwartej zabudowie oraz dwa kościoły ufundowane przez księżną. Krajobraz Cieszkowa jest typowo nizinny, otaczają go lasy i pola. W połowie XIX w. Cieszków miał 1211 mieszkańców, z tendencją niewielkiego wzrostu, w 1840 r.- 1366, w 1999 r.- 2030. W połowie XIX w. Cieszków miał 1211 mieszkańców, z tendencją niewielkiego wzrostu, w 1840 r.- 1366, w 1999 r.- 2030.

Teren i okolice Sułowa są bardziej urozmaicone, lekkie wzgórza i rozlewiska Baryczy pozwalają

Fot. 4. Ulica w Cieszkowie (fot. Z. Borcz).

Photo 4. The street in Cieszków (photo by Z. Borcz).

nek otoczony kamieniczkami, ratusz w jednej z pierzei, ulice i dwa kościoły, poza tym pałac z parkiem. W Sułowie liczba mieszkańców jest prawie stała od połowy XIX w., wynosiła wówczas 1470, a w 1999 – 1450.osób.

na rozwój turystyki. Sułów dwa razy otrzymywał prawa miejskie było to w 1759, a utrata w 1751, i po-nownie uzyskał je w 1759, i utracił je w 1945 r. Warto wspomnieć polski akcent Sułowa, w 1831 r. zatrzymał się w jednym z domów przy rynku Juliusz Słowacki. Układ urbanistyczny miejscowości jest do dzisiaj czytelny, rynek otoczony kamieniczkami, ratusz w jednej z pierzei, ulice i dwa kościoły, poza tym pałac z parkiem. Układ urbanistyczny miejscowości jest do dzisiaj czytelny, ry-

PODSUMOWANIE

Przedstawione przykłady ukazują tendencje rozwoju miejscowości, wyznaczanie nowych terenów pod budownictwo jednorodzinne lub usługi, głównie handel. Istotne jest zwrócenie uwagi na zachowanie starych układów urbanistycznych jako charakterystycznych walorów krajobrazu. Rynek, otoczony niskimi kamieniczkami może być pewnym antidotum na monotonię nowego budownictwa jednorodzinne. Miejscowości te mają swoją specyfikę, stanowią interesujące świadectwo wieloletniej historii, a wywodząc się ze starej tradycji osadnictwa powiązane są z dawnymi szlakami handlowymi, przeprawami przez rzeki lub miejscami obronnymi. Byłe miasteczka stanowią przykłady działalności człowieka w powiązaniu z czynnikami przyrodniczymi i krajobrazowymi, stąd też wymagają ochrony jako wartościowy element krajobrazu kulturowego.

LITERATURA

- Borcz Z., 1999: Krajobraz nizinnych wsi dolnośląskich, Akademia Rolnicza we Wrocławiu, Wrocław.
- Kosiński W., 2000: Aktywizacja turystyczna małych miast. Aspekty architektoniczne i krajobrazowe, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Zaniewska H., 1998: Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej, Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, Warszawa.

SUMMARY

THE SPATIAL DEVELOPMENT OF VILLAGES WITH URBAN TRADITIONS

Many villages of the Lower Silesia have their origin in urban settlements which in the course of times had lost their civic rights. They have their own history and specificity which had decided of their development or decline.

Today their position depends on many circumstances, for example on the distance from larger urban settlements; some of them are suburban settlements, other ones however try to return to their former civic rights. Mostly they have an urban system which remained in the form of a market square, the streets coming out perpendicularly from it, and of a single storeyed, compact building. Nowadays these settlements often are a seat of communal authorities, schools, shops and services.

In the present work the localities which in the past had lost their civic rights have been investigated in the aspect of their today position in the settlement system. The following types of localities are discussed:

- localities with recovered civic rights;
- villages which are a seat of communal authorities trying to recover their civic rights;
- villages remaining on the constant, rather low level of the local settlement system.

The number of inhabitants of a given locality, altering in the course of years is an important, albeit not the only criterion determining its development. The increase of the inhabitants number enables arising of new places of work, the number of erected housing estates and even a number of whole settlements.

The presented examples show development trends of considered localities, taking into account terrains for single family housing as well as services and central trade buildings. Old, characteristic urban systems should be preserved; a market square with its low frontages would be a contrast to a monotonous new single family building.